

УДК 821.161.2:08

DOI: 10.32626/2309-7086.2026-23.103-108

Дмитро Сторожук

ORCID 0009-0001-2021-9777

*аспірант кафедри української мови
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка
fildf23.storozhuk@kpnpu.edu.ua*

КУЛЬТУРНИЙ ТА ОБРАЗНИЙ СВІТ МОВИ ПИСЬМЕННИКА

У статті розглянуто поняття контексту в межах окремих лінгвістичних напрямів і проаналізовано випадки зіткнення поляризованих конотативних компонентів у межах слова в навмисно двозначних контекстах. Також у результаті аналізу фрагментів із творів У. Самчука встановлено, що те саме лексичне значення за умови функціонування в межах квазіідіоматичних виразів набуває рис, характерних для емоційно-оцінної, мовленнєвої (але не внутрішньосистемної) енантіосемії.

Ключові слова: образ світу, картина світу, концепт, квазіідіоматичні вирази, контекст, емоційно-оцінна характеристика.

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що одним із магістральних напрямів сучасної лінгвістики є вивчення замкнених концептуальних систем і особливостей культурно-специфічного та індивідуального (зокрема письменницького) бачення світу, відображеного в упорядкованому наборі мовних засобів, які в систематизованому вигляді створюють так званий мовний світ індивіда (письменника, ученого, релігійного діяча тощо).

Мега статті полягає в комплексному аналізі функціонування у творах Уласа Самчука мовних засобів, що є результатом відтворення індивідуального стилю письменника, а також у з'ясуванні логіки вираження складників мовної картини світу письменника – концептів – переважно тими чи тими образними засобами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Такі поняття, як «модель світу», «картина світу», «образ світу», останнім часом розглядалися у працях різних учених. Н. Осадча в статті «Українська мовна картина світу: інтерпретаційні моделі інтегративного потенціалу» стверджує, що це поняття започаткував ще О. Потебня в праці «Мова і народність» [7, с. 233]. Досить вагомим є дослідження індивідуального світу О. Пахльовської [3], термінів, суміжних з «мовною картою світу» [6], культурологічними проблемами [2]. Зміст цих термінів більш-менш з'ясований. Натомість питання про значення концепту залишається відкритим [9].

Широке використання терміна «концепт» у лінгвістиці пов'язане насамперед із суттєвим розширенням предметної сфери лінгвістичної семантики та її активною взаємодією з іншими науками. Результатом такої співпраці стало переосмислення сутності мовного значення і смислу, визнання залежності семантики мовного знака не лише від лінгвістичних, а й від енциклопедичних знань, від фізичного та інтелектуального досвіду індивіда. Унаслідок цього лінгвістика змістила свою увагу

© Дмитро Сторожук, 2026

Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

від трактування значення як абстрактної сутності, формальне представлення якої відчужене і від автора, і від адресата, до вивчення концепту як ментальної сутності, оперативної одиниці свідомості, що знаходить своє мовне втілення у значеннях мовних одиниць. Тобто, концепт – «термін, введений для пояснення процесів мислення та пов'язаний з одиницями ментальних та / або психічних ресурсів людської свідомості; оперативна одиниця пам'яті та всієї картини світу (у тому числі мовної); смисли, якими оперує людина у процесах мислення і які відбивають зміст досвіду і знань, результатів всієї людської діяльності, а також процесів пізнання світу у вигляді певних «квантів» знання. Концепт – багатовимірне словесне утворення, що має фреймове, поняття-дефінітивне та аксіологічне вимірювання. Концепти містять те, що людина думає, передбачає, фантазує тощо про об'єкти світу. Концепти фіксуються в одиницях та категоріях мови, мають національно-культурну специфіку; їх облік – важлива умова успішності міжкультурної комунікації» [1, с. 90].

Докладні аналізи наявних у сучасній лінгвістиці підходів до розуміння поняття «концепт» викладено в дисертації В. Іващенко [4], колективній монографії за редакцією Л. Марчук [5] та ін.

Виклад основного матеріалу. Концепти репрезентуються в мові за допомогою одиниць різних мовних рівнів. Окрім лексем, фразеологізмів, прислів'їв, приказок і афоризмів, такими одиницями є також граматичні форми та синтаксичні структури. У мовній репрезентації концептів граMATика відіграє не менш важливу роль, ніж лексика і фразеологія. Саме граматично виражені концепти формують основу мовної системи, її схематичний каркас для розподілу всього концептуального змісту, передаваного лексично. Концепт виступає при цьому як основа для вивчення сукупності мовних засобів, об'єднаних спільністю їхнього концептуального змісту. На думку багатьох дослідників, вивчення способів вербалізації концептів за допомогою різних мовних засобів є найдоступнішим шляхом до виявлення їх змісту. У цьому аспекті в роботі також проаналізовано фрагменти діалогічного мовлення героїв Самчука як сферу функціонування синтаксичних конструкцій у його прозі. Зокрема, розглянуто номінативні ланцюжки й вставні конструкції як засоби експресивного синтаксису, а також функціонування в текстах потенційних вставних конструкцій.

Різні визначення «концепту» та підходи до цього питання дають змогу виокремити найсуттєвіші ознаки для його окреслення:

- співвіднесеність концепту з поняттям;
- співвіднесеність концепту з лексичним значенням;
- «ідеальна одиниця» (свідомості, мислення);
- наявність національної специфіки;
- об'єктивація вербальними й невербальними засобами;
- складна структура.

Концепти можуть бути класифіковані за різними підставами:

1. За тематикою виокремлюють, наприклад, емоційну, освітню, текстову концептосфери.
2. За носіями концепти утворюють індивідуальні, мікро- та макрогрупові, національні, цивілізаційні й загальнолюдські концептосфери.
3. За дискурсом, у якому функціонують концепти, виокремлюють, зокрема, педагогічні, релігійні, політичні тощо.

Розуміючи концепт як одиницю мислення, засобом його об'єктивації та вираження, доступним для безпосереднього дослідження, стає слово. Досліджуючи вимовлене або написане слово, можна виявити ознаки, безпосередньо не вира-

жені ним, але на нього вказувані. Слово уможливило дослідження концепту як одиниці мисленнєвої діяльності. Наявність мовного значення створює стабільний рівень концепту, що забезпечує його загальновідомість і доступність, проте як елемент свідомості концепт перебуває в процесі змін.

Концепт також може об'єктивуватися в мові:

1. Готовими лексемами та фразеологічними сполученнями зі складу лексико-фразеологічної системи мови, що мають «відповідні до ситуації» семими або окремі семи різного рангу (архісеми, диференційні семи, периферійні – потенційні, приховані): *«Володько й Хведот? Ті лобурі! Їм що... Для них все ще готове прийде до рота. З них ще, як з кози шерсті чи з козла молока. Куди його ще похнеш, коли першому щойно від м'ясиць піде сьомий, а другому аж після другої Пречистої четвертий. Сиди на печі та носом підморзуй»* [8].
2. Вільними словосполученнями: *«Тато кажуть: річка тече до моря. Іти отак просто-просто і там... море. Аж страшно. Таке велике, велике, ні кінця, ні краю, сама вода і вода... І глибоке, глибоке!»* [8].
3. Структурними та позиційними схемами речень, що репрезентують типові пропозиції (синтаксичні концепти): *«Зросту Матвій великого... Постать його потужна, міцно збудована, «яких сьгодні вже немає». Робота в його руках горить. Ступить – земля гнеться. Ударить кулаком – довбні не треба. Дуб дубом мужик. Тому й начиння мусить він для себе робити по силі і по зросту. Чи то коса, грабки, вила, сокира, чи плуг – все надійне, не яка тобі тендита. Його маленька і сухенька Настя в години сварки обдаровує його такими назвами, як дуб, ведмедисько, слонисько. І все це, як нікому, личить, але Матвій все те зовсім легковажить. Йому це не дошкуля»* [8].
4. Текстами та сукупностями текстів (у разі потреби експлікації або обговорення змісту складних, абстрактних чи індивідуально-авторських концептів): *«А яке то життя було колись. Що то тепер діти наші знають? Бувало, коли «ще в гурті були», – то всю свою роботу польову й домашню – і жаття, і косінку, й оранку – все це завше ноцями робилося. А день по день у дворі чи у чехів повзаєш та тягнеш грабки чи пилку, а з тим і жили свої. Тепер ось наші бахурі і хліб, і до хліба – сала шматочок, вареника якого там, по неділях пшеничника... А бувало ж... Пилки борошна, бувало, в хаті не було. Як є кусник хліба, то й добре. Натер цибулею, огірок як трапиться – покомлав і тяжай далі. Як той народ видержував – Господь святий знає. Бувало, за турецької війни...»* [8].

У визначеннях, де ключовими словами є «система» та «спільність», підкреслюється, що за наявності окремих складників існує дещо, що їх об'єднує: вони перебувають у нерозривному взаємозв'язку й закономірно впорядковані. Коли ж основним словом виступає «картина», увага акцентується на тому, що людина сама формує свій світ, який у цьому разі постає як система конкретних образів і уявлень. Якщо ж «світ» визначається як сфера, то передусім наголошується на тому, що це явище має певні межі поширення.

Так, своєрідність духовного світу людини формується нею самою в процесі життєдіяльності. Поза людиною духовний світ немислимий. Кожна людина є особистістю й відображає та сприймає дійсність з урахуванням своїх індивідуальних якостей. Так формується індивідуальна картина світу. Цей світ є абстрактним, оскільки це не сума окремих дій людини, а їх відображення, інтерпретація, усвідомлення – продукт мисленнєвої діяльності. Об'єкти цього світу не можуть бути сприйняті жодним із органів чуття.

У зв'язку з цим доцільно здійснити зіставлення зовнішнього та внутрішнього світу. Зовнішній світ – це реальна дійсність, що об'єктивно існує, тоді як внутрішній світ є її своєрідним відображенням – суб'єктивним і обмеженим, оскільки ґрунтується на відчуттях і знаннях його носія. Зовнішній світ існує незалежно від людини, натомість внутрішній не може існувати поза своїм носієм. Якщо розглядати зовнішній світ як безмежну систему світобудови, можна стверджувати, що ця система повністю не пізнана. Внутрішній світ людини обмежений її можливостями: дотиком, нюхом, слухом, зором. Багато об'єктивних чинників залишаються поза межами нашої свідомості. Водночас слід зазначити спільне: обидва ці світи формуються в процесі життєдіяльності людини. Ще однією їхньою ознакою є пізнаваність.

Із наведеного аналізу випливає, що поняття «світ» у філософському трактуванні має низку суттєвих ознак. Його складники перебувають у закономірному взаємозв'язку, утворюючи систему з певними межами існування. Особливості внутрішнього світу найвиразніше виявляються у зіставленні із зовнішнім. Визначення змісту й форми «світу» безпосередньо пов'язане з його межами, що і можна спостерігати в текстах письменників як відображення їх індивідуального світобачення.

У романі Уласа Самчука «Волинь» встановлено складну внутрішню структуру концепту як світогляду героїв. Концепт «світ» складається з кількох субконцептів: внутрішнього, зовнішнього та божественного. Виокремлено два основні мікроконцепти «внутрішнього світу»: світ хати та світ зовнішній. Наприклад, для героя – Володьки – внутрішнім світом є все, що пов'язане з рідною оселею: *«а сам поліз на горище хати під стріху. Для нього це місце схоронища і таємничих думок. Тут стільки всього цікавого. Особливо приваблює його велика матерня скриня. От би заглянути туди. Там, мабуть, всякої всячини. Тому-то мама її не пускають до неї нікого. Он яка здорова іржавка, кругла, як кулак, висить колодка. Дудки таку відімкнеш!»* [8]. Зовнішня структура концепту для героя також є складною: ядро концепту виражене лексемою «світ», приєднана зона репрезентована концепторами, наприклад «природа», периферію становлять асоціативні, образні репрезентації, зокрема концепт «межа». *«Але ж куди насправді все то пливе? Та вода? Та ціла річка? Володько стоїть, руки заложені за спину, очі вперті в прозору, жовтаву воду, на обличчі задума. І враз приходить ще одна думка: а що, коли б отак піти за водою? Отак усе лугом та лугом... І куди б зайшов? Це ось довкола «наша Лебедщина», а там далі, за тими куцями вільшини, як літом сходить сонце, невеличке село Лебеді. А що там далі? Тато кажуть: річка тече до моря. Туди отак просто-просто і там... море. Аж страшно. Таке велике, велике, ні кінця, ні краю, сама вода і вода... І глибоке, глибоке! Володькові очі все ширшають і ширшають, на цоках з'являється рум'яні. Щось дуже сильно тягне його туди. Так хотілося б, так дуже хотілося б... Бачити. Чути. Знати»* [8].

Концепт «світ» не може бути вичерпно описаний не лише через свою глобальність і багатокомпонентність, а й тому, що аналізові підлягали лише мовні засоби його вираження; водночас психічні, емоційні та чуттєві процеси, не менш важливі, залишаються поза межами дослідження.

Висновки. Процес формування уявлень про світ відбувається у три етапи: чуттєве сприйняття, формування уявлень, вираження цих уявлень. За такою схемою здійснюється когнітивний процес, об'єктом якого є матеріалізовані предмети, а результатом – уявлення про матеріально-фізичну основу світу. У «внутрішньому світі», що є матрицею когнітивних уявлень письменника, відображається не стільки інформація про «зовнішній світ», скільки про «бо-

жественний світ». «Внутрішній світ» за своєю суттю є ідеальним, його зміст становлять ідеальні образи. Акцент зміщується зі сприйняття «зовнішнього світу», де було б задіяно значну кількість каналів сприйняття, на сприйняття «божественного світу», унаслідок чого звукується сфера сприйняття.

З огляду на перспективи дослідження окреслено низку можливих напрямів:

- подальше розроблення прийомів аналізу та опису концептів;
- удосконалення методів виявлення синтаксичних концептів, які недостатньо опрацьовані й не вирізняються різноманітністю в сучасній українській лінгвістиці;
- звернення до розглянутих у роботі лінгвістичних феноменів крізь призму наявних лінгвістичних теорій;
- спроба формалізації окремих випадків образного сприйняття тексту (як діалогічного, так і монологічного) з метою виявлення додаткових універсальних цього явища; серед можливих засобів такої формалізації перспективними видаються матриці, використовувані в теорії ігор і рішень у прагматиці (зокрема в працях Роберта ван Роя, Райнхарда Блутнера та ін.);
- залучення до подальшого аналізу досліджуваних мовних засобів положень теорії релевантності, зокрема її класичної версії, розробленої Д. Вілсоном і Д. Спербером.

Список використаних джерел і літератури:

1. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації. Київ: Довіра, 2007. 205 с.
2. Гайдук Н. А. Мовна картина світу як складова частина національної культури. *Записки з українського мовознавства*. 2019. Вип. 2 (26). С. 128–136. URL: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2019.26.181559>.
3. Галів У. Б. Мовна картина світу Оксани Пахльовської: лінгво- та соціокультурний простір. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2021. № 49. Т. 1. С. 37–40.
4. Іващенко В. Л. Лінгвоконцептуальна репрезентація фрагментів когніції в термінопросторі української мистецтвознавчої картини світу: автореф. дис. ... д-ра філол. наук. Київ, 2007. 34 с.
5. Марчук Л. М., Сукаленко Т. М., Вдовиченко Н. В., Сірант А. М. Лінгвокультурологічні засади мовознавчих досліджень: монографія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. 196 с.
6. Мацьків П. В. Мовна картина світу в контексті суміжних наукових понять. *Науковий вісник ДДПУ імені Івана Франка, серія «Філологічні науки»*. *Мовознавство*. 2017. № 7. С. 115–118.
7. Осадча Н. Українська мовна картина світу: інтерпретаційні моделі інтегративного потенціалу. *Українознавство*. 2017. № 3 (64). С. 201–213.
8. Самчук У. Волинь: роман. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=224>.
9. Ястремська Т. Картина світу і концепт: проблема (ПЕРЕ)ОСМИСЛЕННЯ. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* / гол. ред. Ігор Соляр; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2020. Вип. 33. С. 394–410.

References:

1. Batsevych, F. S. (2007). *Slovnnyk terminiv mizhkulturnoi komunikatsii*. Kyiv: Dovira. 205 s. (in Ukr.).
2. Haiduk, N. A. (2019). *Movna kartyna svitu yak skladova chastyna natsionalnoi kultury*. *Zapysky z ukrainskoho movoznavstva*. Vyp. 2 (26). S. 128–136. URL: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2019.26.181559>. (in Ukr.).

3. Haliv, U. B. (2021). Movna kartyna svitu Oksany Pakhlovskoi: linhvo- ta sotsiokulturnyi prostir. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Filolohiia*. № 49. Т. 1. S. 37–40. (in Ukr.).
4. Ivashchenko, V. L. (2007). Linhvokontseptualna reprezentatsiia frahmentiv kohnitsii v terminoprostori ukraïnskoi mystetstvoznavchoi kartyny svitu: avtoref. dys. ... d-ra filol. nauk. Kyiv. 34 s. (in Ukr.).
5. Marchuk, L. M., Sukalenko, T. M., Vdovychenko, N. V., Sirant, A. M. (2018). Linhvokulturolohichni zasady movoznavchyykh doslidzhen: monohrafiia. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho. 196 s. (in Ukr.).
6. Matskiv, P. V. (2017). Movna kartyna svitu v konteksti sumizhnykh naukovykh poniat. *Naukovyi visnyk DDPU imeni Ivana Franka, seriia «Filolohichni nauky»*. *Movoznavstvo*. № 7. S. 115–118. (in Ukr.).
7. Osadcha, N. (2017). Ukraïnska movna kartyna svitu: interpretatsiini modeli intehratyvnoho potentsialu. *Ukrainoznavstvo*. № 3 (64). S. 201–213. (in Ukr.).
8. Samchuk U. Volyn: roman. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=224>. (in Ukr.).
9. Yastremska T. (2020). Kartyna svitu i kontsept: problema (PERE)OSMYLENNIA. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist / hol. red. Ihor Soliar; NAN Ukrainy, Instytut ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha*. Lviv. Vyp. 33. S. 394–410. (in Ukr.).

Dmytro Storozhuk

THE CULTURAL AND IMAGISTIC WORLD OF THE WRITER'S LANGUAGE

The article examines the concept of context within various linguistic approaches and analyzes cases of the interaction of polarized connotative components within a single word in deliberately ambiguous contexts. The analysis of excerpts from the works of Ulas Samchuk demonstrates that the same lexical meaning, when functioning within quasi-idiomatic expressions, acquires features characteristic of emotive-evaluative, speech-based (but not intrasytemic) enantiosemey.

Understanding the concept as a unit of thought, the word becomes the means of its objectification and expression, accessible to direct investigation. By examining a spoken or written word, features that are not directly expressed by it but are indicated by it become accessible. The word makes it possible to study the concept as a unit of mental activity. The presence of linguistic meaning creates a relatively stable level of the concept, ensuring its general recognition and accessibility; however, as an element of consciousness, the concept remains in a state of change.

Concepts are represented in language by means of units from different linguistic levels. In addition to lexemes, phraseological units, proverbs, sayings, and aphorisms, such units also include grammatical forms and syntactic structures. In the linguistic representation of concepts, grammar plays no less important a role than lexis and phraseology. In this respect, the concept serves as a basis for studying the set of linguistic means unified by the commonality of their conceptual content.

The focus of attention also included identifying the logic underlying the expression of the subject domains of these concepts, primarily through particular linguistic means. Of special interest were those that, as a result of violating the norms of rational speech interaction, give rise to a figurative perception of the text.

Key words: image of the world, worldview, concept, quasi-idiomatic expressions, context, emotive-evaluative characteristics.

Отримано: 04.12.2025 р.

Прийнято до друку після рецензування: 08.03.2026 р.

Опубліковано: 25.05.2026 р.